

Гуменна Ю. Г.
кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів і підприємництва
Сумського державного університету

Тютюнник І. В.
кандидат економічних наук, доцент, докторант,
старший викладач кафедри фінансів і кредиту
Сумського державного університету

Humenna Y. H.
PhD in Economics,
Senior Lecturer of the Department
of Finance and Entrepreneurship,
Summy State University

Tiutiunyk I. V.
PhD in Economics,
Associate Professor, Doctoral student,
Senior Lecturer of the Department
of Finance and Entrepreneurship,
Summy State University

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: ОБҐРУНТУВАННЯ КЛЮЧОВИХ АСПЕКТІВ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто основні аспекти формування та впровадження державної політики з детінізації економічної діяльності країни. Досліджено взаємозгодження основних напрямів та етапів реалізації державного регулювання з питань детінізації та мотиваційних імпульсів до підвищення активізацій дій на практиці. Обґрунтовано позиції країни в міжнародних рейтингах як мотиваційні важелі, що дадуть змогу реалізувати пріоритетні напрями розвитку країни. Визначено перелік індикаторів тінізації економіки та пов'язаних із ними індикаторів соціально-екологічного розвитку країни, що лежать в основі аналізу та подальшого прогнозування динаміки їх значень у контексті реалізації політики детінізації уповноваженими органами державної влади. Охарактеризовано структурні компоненти державної політики протидії тінізації економіки (ДППТЕ) країни, зокрема досліджено суб'єктний та об'єктний складники, визначено інструменти та методи детінізації фінансово-економічних операцій.

Ключові слова: детінізація економіки, державна політика протидії тінізації, мотиваційний важіль, міжнародний рейтинг, індикатор розвитку країни.

Вступ та постановка проблеми. Забезпечення високого рівня розвитку вітчизняного суспільства, побудова в Україні конкурентоспроможної економіки європейського зразка неможливі без зниження рівня показників тінізації української економіки. За даними Міжнародної групи з протидії відмиванню брудних коштів, щорічно у світі відмивається 0,7–2 трлн. дол. США [1]. Один із найвищих рівнів тінізації має Україна. Як повідомляють представники Міжнародної асоціації сертифікованих бухгалтерів, Україна займає третє місце серед 28 країн з обсягом тінювих потоків 40% від ВВП (1,095 трлн. грн.) після Азербайджану (67,04%) та Нігерії (48,37%) [2]. Окрім того, як повідомляє Державна фіскальна служба, обсяг тінювого сектору економіки України щороку становить приблизно 350 млрд. грн., у тому числі операції у вигляді тінювої зарплати – 48,5%, операції з конвертації валюти або розміщення валюти на рахунках в іноземних банках – 28,5%, неофіційні розрахунки – 10%, розрахунки за основні засоби, послуги тінювого сектору – 13% [3].

Високі показники тінізації економіки країни формують передумови впровадження послідовної та ефективної державної політики, що дасть змогу зменшити обсяги та масштаби тінювих фінансових операцій в економічному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти економічної сутності та особливостей реалізації процесів тінізації доходів розглянуто в наукових працях

як вітчизняних, так і закордонних учених. Так, дослідженням проблемних питань тінювого сектору економіки займалися З. Варналій, П. Гутман, К. Ковтуненко, Д. Каселл, Н. Лайоза, Ф. Шнайдер, В. Танзі, М. Бачетта.

Виділенню складників тінювої економіки та її видам присвячено роботи О. Базілінської, В. Удовенко, В. Кузьменко, В. Маляєва, С. Петренка, В. Мандибура. Вивченням міжнародних інструментів протидії тінювому виведенню коштів займалися С. Онищенко, І. Лапінський, О. Алімова, В. Попова, А. Пономаренко, О. Дяченко, Ф. Шнайдер, Г. Енсте, Д. Бхатгачарья, Н. Лайоза та ін.

Питання побудови інституційного механізму забезпечення державної політики протидії тінізації економіки досліджувалися в роботах О. Куришко, З. Варналія, І. Мазур.

Методичне забезпечення оцінювання рівня податкових розривів висвітлювалося у роботах А.М. Вдовиченко, А.І. Зубрицького, О.В. Мірошніченка.

Не применшуючи роль та значення проведених раніше досліджень, більш ґрунтовного дослідження для подальшого вдосконалення потребують напрями та основні етапи проведення ДППТЕ з урахуванням актуальних європейських тенденцій.

Метою роботи є дослідження ключових напрямів формування та реалізації державної політики протидії тінізації, що націлена не лише на зниження її рівня через пов'язані основні канали виявлення тінізації, а й ураху-

вує весь спектр впливу тіньових операцій на показники соціального, екологічного, економічного розвитку країни.

Результати дослідження.

Ключові засади формування та реалізації ДППТ визначаються державними органами влади на основі широко розгалуженої нормативно-правової бази, що включає: Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 рр. [4]; Стратегію сталого розвитку України на період до 2030 р. (проект) [5]; Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тіньової економіки» [6]; Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [7]; Закон України «Про боротьбу з корупцією» [8]; Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [9]; Закон України «Про запобігання корупції» [10] та ін. Незважаючи на широко представлену нормативно-правову базу реалізації державної політики детінізації економічних процесів, стратегічні пріоритети державного управління в контексті здійснення такої політики є занадто розмитими та неузгодженими і потребують певної впорядкованості та систематизації. Це формує необхідність визначення та обґрунтування ключових аспектів реалізації ДППТЕ, в основу побудови якої, на нашу думку, повинні бути закладені мотиваційні важелі впливу, які, з одного боку, визначатимуть пріоритетні вектори заходів із державного управління в напрямі детінізації економіки, а з іншого – сприятимуть зростанню вітчизняного іміджу країни на міжнародному просторі (рис. 1).

В основі формування та реалізації ДППТЕ лежить взаємоузгодження основних напрямів та етапів реалізації державного регулювання з питань детінізації та мотиваційних імпульсів до підвищення активізації дій на практиці. Мотиваційним важелем виступає, на нашу думку, система міжнародних індексів, що являє собою сукупність рейтингів оцінки країни за певними напрямками розвитку (економічним, соціальним, екологічним та ін.), при цьому виділено рейтинги, чутливі до ключових пріоритетів розвитку, які формують вектори їх значень у динаміці та перспективі в контексті реалізації послідовної та ефективної ДППТЕ.

Блок алгоритму дій представлений етапами та напрямками формування й упровадження державними органами управління заходів щодо детінізації економічних процесів. Етапи ДППТЕ потребують більш ґрунтовного аналізу.

I етап. Аналіз та прогнозування поточних показників тінізації економіки та пов'язаних із ними індикаторів соціально-еколого-економічного розвитку країни. До складу показників тіньового сектору економіки включаються: рівень тінізації, обсяги незаконного введення капіталу в країну та обсяги сірого імпорту та контрабанди, обсяги махінацій із відшкодування, кількість оформлених штатних працівників як індивідуальних підприємців, обсяги виведення прибутку через псевдопідприємство фізичних осіб, обсяги заниження оборотів підприємцями на спрощеній системі оподаткування [11]

Крім того, показники тінізації здійснюють безпосередній вплив на ключові індикатори розвитку країни, у тому числі соціального, економічного, екологічного. Так, як цільові показники розвитку країни пропонуємо аналізувати індикатори, що визначені державними органами влади у відповідних нормативно-правових документах, таких як Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 рр. [4] та Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 р. (проект) [5], та індика-

тори – характеристики розвитку країни, визнані міжнародною спільнотою [12]:

- економічні: темп росту ВВП, обсяг експорту товарів та послуг, обсяг імпорту товарів та послуг, обмінний курс (офіційний курс гривні до євро), капітальні інвестиції, середньозважена ставка за всіма процентними інструментами, дохідність державних цінних паперів на первинному ринку, кількість податкових платежів, обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг), обсяг державного боргу, загальне податкове навантаження на бізнес (у % до прибутку), рівень інфляції, індекс корупції;

- соціальні: рівень зайнятості населення працездатного віку, реальна середня заробітна плата (у % до попереднього року), рівень трудової міграції, доходи населення, офіційний рівень безробіття;

- екологічні: обсяг утворених відходів, обсяг викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, енергоємність економіки, обсяг забруднених водних ресурсів.

З огляду на стрімкий вектор орієнтування України на поступове входження до європейської спільноти та, відповідно, на співставність пріоритетів розвитку з такими, що притаманні розвиненим країнам світу, безперечно доцільним та корисним для даного дослідження виявляється аналіз індикаторів соціо-, еколого-, економічного розвитку країни, що дає змогу визначити ключові позиції країни у світовому просторі за міжнародними рейтингами.

Дійсно, основними інструментами оцінювання рівня країни за соціальними, екологічними та економічними показниками розвитку виступають сьогодні міжнародні індекси. Високі позиції в міжнародних рейтингах надають країнам такі переваги: додаткові надходження інвестиційних ресурсів, поліпшення умов соціального забезпечення, підвищення екологічних стандартів; формування більш сприятливого підприємницького середовища для відкриття та функціонування бізнесу (завдяки підвищенню позиції в рейтингу легкості ведення бізнесу) та ін.

Для проведення аналізу ключових показників соціального, економічного та екологічного розвитку країни нами вибрано Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index – GCI), Індекс розвитку людського потенціалу (Human Development Index – HDI), Індекс екологічної стійкості (Environmental Performance Index – EPI), Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI) [13]. Вибір значених оцінок провідних міжнародних інституцій обґрунтовано тим фактом, що їх розрахунок дає змогу комплексно врахувати й оцінити головні вектори розвитку країни в економічній, соціальній та екологічній сферах у рамках формування концепції ДППТЕ з урахуванням актуальних європейських тенденцій.

II етап. Етап розроблення стратегії ДППТЕ включає такі складові елементи: напрямі реалізації стратегії, суб'єктну або інституційну компоненту, об'єктну компоненту, методи, інструменти щодо зниження рівня тінізації економіки.

Сьогодні суб'єктна компонента стратегії ДППТЕ являє собою сукупність усіх органів та інститутів, що задіяні у формуванні та реалізації ДППТЕ. Так, інституційна структура державної політики країни представлена такими інститутами в розрізі трьох рівнів: I рівень – Комітет Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції, Національна рада з питань антикорупційної політики, Урядовий уповноважений з питань антикорупційної політики Кабінету Міністрів України, Державне бюро розслідувань Служби безпеки України; II рівень – спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції (Національна поліція, Спеціалізована антикорупційна

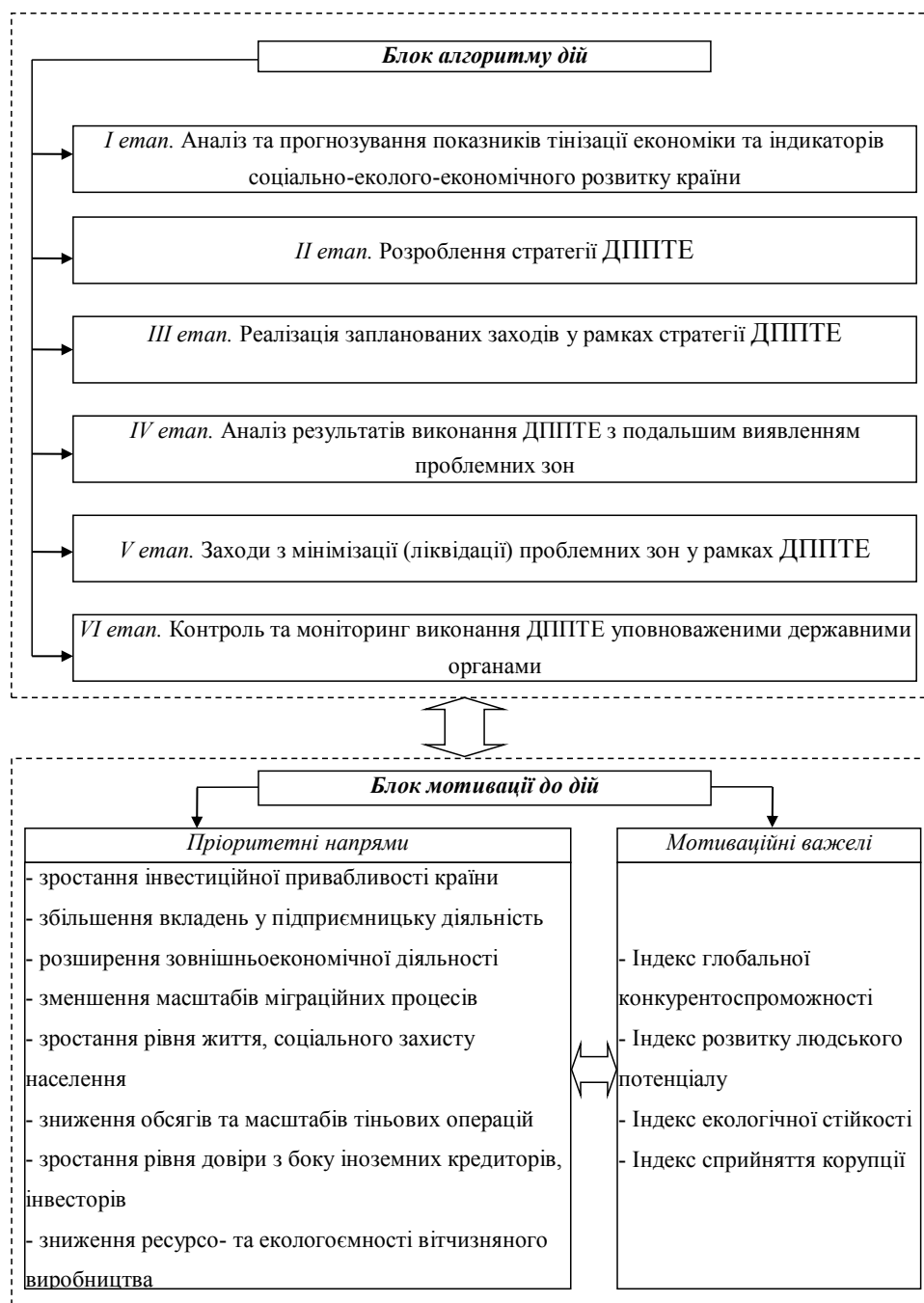

Рис. 1. Схема формування та реалізації ДППТЕ: мотиваційні важелі впливу

прокуратура, Національне антикорупційне бюро, Національне агентство з питань запобігання корупції); III рівень – органи та суб'єкти, що мають повноваження запобігати та протидіяти корупції (органи державного управління, суб'єкти корпоративного сектору, громадяни та їх об'єднання) [14, с. 35].

Незважаючи на те що представлена вище організаційно-інституційна структура державної антикорупційної системи є достатньо розгалуженою, зокрема в частині дозвольно-регуляторних органів, для них характерна неузгодженість у діях та відсутність механізму здійснення обміну інформацією між органами державного управління та інститутами. Крім зазначених, можна виділити низку чинників, що впливають на зростання рівня корумпованості в країні: недостатньо прозора діяльність

органів державної влади; низькоефективна участь правоохоронних інститутів та органів національної безпеки в протидії тінізації фінансових операцій; відсутність дієвої системи публічного нагляду та контролю над напрямками доходної та видаткової статей операцій, здійснюваних вищими посадовими особами держави; неналагоджений у повному обсязі механізм участі громадянського суспільства під час реалізації антикорупційної політики.

Проведений аналіз доводить, що корумпованість та тінізація фінансово-економічних операцій є явищами системними, тому й методи боротьби з ними мають носити системний характер. Таким чином, активна робота щодо постійного послідовного контролю, нагляду, своєчасної модернізації та вдосконалення має проводитися за такими основними напрямками:

– зменшення кількості ліцензій, дозволів, реєстраційних документів, запровадження адекватної процедури видання таких документів та встановлення їхньої об'єктивної вартості;

– забезпечення прозорості та послідовності діяльності судів, фондового ринку та ринку цінних паперів;

– зниження розміру та зменшення кількості податків і зборів, створення адекватного механізму їх стягнення;

– забезпечення належної нормативно-правової бази антикорупційного спрямування, що відповідає міжнародним стандартам, сучасній світовій практиці протидії тінізації фінансових процесів та враховує специфіку вітчизняної юридичної системи;

– зміцнення системи громадського контролю, підґрунтям чого слугуватиме тісна взаємодія неурядових організацій та громадських інституцій з органами місцевої та державної влади;

– ефективне організаційно-управлінське забезпечення антикорупційної діяльності, що будується на погодженій взаємодії всіх інститутів та органів державного управління [1; 7; 11; 14].

Об'єктною компонентою стратегії ДППТЕ виступає повний спектр тінювих операцій, здійснюваних під час економічної діяльності: випуск та реалізація необлікованих товарів, надання споживачу неврахованих послуг; корупційні заходи; операції з відмивання коштів (операції з використанням підроблених паспортів, операції нерезидентів із цінними паперами, незаконне виведення грошей за кордон, оформлення вантажів за підробленими документами); незаконне ввезення товарів з-за кордону та їх обіг; валютні операції нелегального характеру; незаконна приватизація комунального та державного майна; приховування фактичних доходів економічних суб'єктів та громадян для уникнення оподаткування; нелегальне виведення капіталу; незаконні дії щодо використання державного майна, коштів, природних ресурсів і т. д. [15; 16].

III етап. Реалізація запланованих заходів у рамках стратегії ДППТЕ передбачає взаємодію всіх складників концепції ДППТЕ, націлену на здійснення заходів щодо досягнення високих результатів як наслідок дотримання ключових пріоритетів розвитку (рис. 1, мотиваційний блок). Це дасть змогу зміцнити позиції країни в міжнародних рейтингах. Високі значення показників міжнародних індексів, характерних для України, забезпечать, своєю чергою, підвищення активізації мотиваційного імпульсу для суб'єктного складника ДППТЕ на шляху подальшої реалізації та впровадження політики детінізації.

IV етап. У рамках аналізу результатів виконання ДППТЕ визначаються відхилення фактичних значень результатуючих індикаторів виконання від запланованих.

Усе більшої популярності сьогодні набуває такий інструмент визначення відхилень фактичних значень оцінюваних показників від запланованих, як гар-аналіз (аналіз на основі розривів) [17; 18]. У контексті реалізації державної політики детінізації економіки під час аналізу податкових каналів обсяги нелегальних фінансових операцій визначаються на основі методу податкових розривів. Так, оцінка податкових розривів дає змогу розрахувати обсяг утрат від недоотримання податкових платежів та слугує підґрунтям для визначення першочергових заходів з удосконалення системи адміністрування податків.

V етап. Залежно від характеру виявлених проблемних місць визначаються подальші заходи з їх мінімізації або повного усунення. Перелік можливих напрямів державної політики з детінізації економічної діяльності зазначений вище в контексті характеристики етапу формування стратегії ДППТЕ.

VI етап. Контролю та моніторингу з боку уповноважених державних органів підлягають здійснювані раніше заходи в рамках ДППТЕ та заходи з мінімізації масштабів проблемних зон. При цьому критерієм оцінювання результатуючих показників виступають, окрім індикаторів соціо-, еколого-, економічного розвитку, й позиції країни за міжнародними індексами в рамках реалізації мотиваційних важелів.

Висновки. Реалізація ефективної та послідовної ДППТЕ займає визначне місце в загальній державній стратегії розвитку країни. Так, в умовах спрямування дій органами державної влади в напрямі протидії тінізації фінансово-економічного сектору основним цільовим орієнтиром виступають результатуючі індикатори, що характеризують зменшення обсягів, масштабів тінювих операцій, та індикатори соціального, екологічного та економічного розвитку, що взаємопов'язані з показниками тінізації.

Аналітичні оцінки індикаторів розвитку країни, які надають міжнародні індекси, формують інформаційне поле для визначення конкурентних переваг країни, з одного боку, та бар'єрів на шляху її розвитку – з іншого. Оцінювання показників соціо-еколого-економічного розвитку в розрізі міжнародних індексів забезпечує фундамент для ґрунтового діалогу між представниками державної влади, бізнес-організаціями та громадськістю на предмет процесу подальшого реформування, націленого на поліпшення стандартів життя. Це передбачає зміцнення, посилення дії ланцюгово-реакційного зворотного зв'язку між структурними одиницями інституційного середовища з урахуванням мотиваційного чинника та формує передумови для підвищення ефективності ДППТЕ.

Список використаних джерел:

1. Звіт про типології відмивання грошей. URL: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=36191> (дата звернення: 20.11.2018).
2. Україна потрапила в топ-5 країн із найбільшою тінювою економікою. URL: <https://dilovyi.info/ukrayina-potrapiyla-v-top-5-krayin-z-najbilshoyu-tinovoju-ekonomikoju/> (дата звернення: 15.11.2018).
3. Тютюнник І.В., Романенко М.Р., Русакова Ю.І. Механізм запобігання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом Економічні проблеми сталого розвитку: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 23–27 квітня 2018 р.). Суми: СДУ, 2018. С. 114–115.
4. Прогноз економічного і соціального розвитку України на 2019–2021 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/proshvalennya-prognozu-ekonomichnogo-i-socialnogo-rozvitku-ukrayini-na-20192021-roki> (дата звернення: 20.11.2018).
5. Стратегія сталого розвитку України на період до 2030 року. Про Програму розвитку ООН в Україні. URL: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 10.11.2018).
6. Про затвердження Методичних рекомендацій рівня тінювої економіки: Наказ Міністерства економіки України від 18.02.2009 № 123. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0123665-09> (дата звернення: 10.11.2018).
7. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 рр.: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1699-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 46. Ст. 2047.

8. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 р. № 356/95-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80/conv>.
9. Про засади запобігання і протидії корупції: Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3206-17/conv/page>.
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII/. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv/page>.
11. Дубровський В., Черкашин В. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/унікнення оподаткування в Україні. URL: <http://iset-ua.org/ua/doslidzhennya/item/111-porivnialnyi-analiz-fiskalnoho-efektu-skhem> (дата звернення: 10.11.2018).
12. Офіційний сайт Світового банку. URL: <https://www.worldbank.org/> (дата звернення: 21.11.2018).
13. Опис індексів. URL: http://www.feg.org.ua/ua/cms/opisanie_indeksov.html (дата звернення: 21.11.2018).
14. Кобушко І.М. Економетричне моделювання механізму запобігання тіньовим схемам виведення капіталу через податкові та інвестиційні канали в Україні: звіт про НДР (проміжний). Суми: СумДУ, 2017. 47 с.
15. Найпоширеніші схеми відмивання коштів пов'язані з операціями по незаконному виведенню грошей за кордон та інвестування з офшорних зон. URL: <http://tsn.ua/groshi/skladeno-reyting-naupopulyarnishih-sposobiv-vidmivannya-groshey-v-ukrayini.html> (дата звернення: 11.11.2018).
16. Пальчук О.І. Особливості тіньової економіки України та її вплив на рівень економічного розвитку. Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. 2013. № 5. С. 170–175.
17. Шишова Ю.Г. Управління вартісними розривами як перспективний напрям вартісно-орієнтованого менеджменту підприємства. Тенденції розвитку організаційного та проектного менеджменту: матеріали 32 міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 6–7 грудня 2013 р.). Львів, 2010. Ч. 2. С. 120–122.
18. Тютюнник І.В., Гуменна Ю.Г. Управління податковими розривами як перспективний напрям детінізації економіки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка». 2018. Вип. 39. С. 18–24.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ТЕНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ: ОБОСНОВАНИЕ КЛЮЧЕВЫХ АСПЕКТОВ ФОРМИРОВАНИЯ И РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация. В статье рассмотрены основные аспекты формирования и внедрения государственной политики по детенизации экономической деятельности страны. Исследована взаимосвязь основных направлений и этапов реализации государственного регулирования по вопросам детенизации и мотивационных импульсов, которые на практике способствуют повышению активизации действий. Обоснованы позиции страны в международных рейтингах как мотивационные рычаги, которые позволят реализовать приоритетные направления развития страны. Определен перечень индикаторов тенизации экономики и связанных с ними индикаторов социально-эколого-экономического развития страны, лежащие в основе анализа и дальнейшего прогнозирования динамики их значений в контексте реализации политики детенизации уполномоченными органами государственной власти. Охарактеризованы структурные компоненты государственной политики противодействия тенизации экономики (ГППТЭ) страны, в частности исследованы субъектная и объектная составляющие, определены инструменты и методы детенизации финансово-экономических операций.

Ключевые слова: детенизация экономики, государственная политика противодействия тенизации, мотивационный рычаг, международный рейтинг, индикатор развития страны.

STATE POLICY COUNTER FORCING SHADOW ECONOMY: GROUNDING KEY ASPECTS OF FORMULATION AND IMPLEMENTATION

Summary. The article deals with the main aspects of the formulation and implementation of state policy in the field of unshadowing of the economic activity of the country. The interrelation between basic directions and stages of implementation of state regulation on the unshadowing and motivational impulses, that activate actions, has been investigated. Country's positions in international rankings have been grounded as motivational leverages that will implement priority trends of development. The list of shadow economy indicators and related indicators of socio-ecological-economic development has been defined. These indicators make the basics for analysis and forecasting of value dynamics in the context of unshadowing policy carried out by competent public authorities. Structural components of state policy counter forcing shadow economy (SPCSE) have been characterized. Particularly, subjective and objective component has been studied; tools and methods of unshadowing financial and economic operations have been defined.

Key words: unshadowing economy, state policy counter forcing shadow economy, motivational leverage, international index, indicator of country development.